

ОХОРОНЮВАНІ ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ

РЕЗУЛЬТАТИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І. ТЕРИТОРІЇ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

О.М. Попова, В.П. Стойловський, В.О. Кузнецов
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

На 1 січня 2003 р. в Одеській області нараховувалось 123 території та об'єкти природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ), серед яких 10 об'єктів загальнодержавного значення (крім Дунайського біосферного заповідника): 8 заказників, 1 ботанічна пам'ятка природи та 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. З них більшість (7) було організовано до 1984 р. За цей час відбулися значні зміни в навколишньому середовищі і природних екосистемах області, що могло негативно вплинути на їх стан та природоохоронну значимість. У зв'язку з цим необхідна періодична інвентаризація природно-заповідного фонду області, в тому числі і об'єктів загальнодержавного значення.

Метою даної роботи було визначення сучасного стану заповідних територій загальнодержавного значення в Одеській області і виявлення необхідних змін у реєстрі ПЗФ.

Вивчали картографічні і текстові документи державного лісовпорядкування (Одеського державного лісогосподарського об'єднання “Одесаліс”, а також держлісгоспів і лісництв), картографічні загальнодоступні матеріали (карти Одеської області масштабом 1:200000 та 1:100000), матеріали, що були надані іншими землекористувачами. При маршрутних обстеженнях територій з'ясовували їх флористичний та фауністичний склад, стан рослинності і ландшафту в цілому. Також виявили проблеми, які потребують нагального вирішення з боку обласного Держуправління екології і природних ресурсів.

Серед загальнодержавних заказників, що існують в Одеській області 4 ботанічних, 3 – загальнозоологічних та 1 ландшафтний. Нижче наведено результати інвентаризації.

Ботанічний заказник “Дальницький” створено у 1974 р. на площі 1204 га (Леоненко та ін., 2003) у кварталі (далі – кв.) 1–15 урочища (далі – ур.) Дальницьке Великедолинського лісництва ОДЛГО “Одесаліс” Овідіопольського р-ну біля с. Велике Долинське як “...еталонне лісонасадження в сухому степу з перевагою дуба звичайного, закладене у 1957–1959 рр.” (Реєстр..., 1988). Це “...урочище з цінними насадженнями у сухому Степу, де інтродуковано понад 30 видів екзотів, зокрема софора, горіх волосський, дуб червоний, туя західна, сосни Банкса і кримська” (Одеська область, 1986; Природно-заповідний фонд..., 1999).

Обстеження заказника у 2002–2004 рр. свідчать про незадовільний стан деяких ділянок цього лісово-

го масиву. При створенні його було недостатньо враховано особливості рельєфу, ґрунтів, гідрологічного режиму та кліматичних умов місцевості. Це єдиний лісовий масив, що на мапі має форму прямокутника з правильною географічною орієнтацією сторін. З моменту створення цього комплексу дендроагроценозів минуло майже півстоліття, і насадження дубу звичайного (*Quercus robur* L.), який було заплановано як головну породу, майже повністю повсихали. Так, на плакорних ділянках він або цілком загинув, або суховершинить, також суховершинять клен гостролистий (*Acer platanoides* L.), *Ulmus spp.*, які досягли зрілого віку.

В той же час у заказнику знайдено 61 вид дерев та кущів, що належать до 43 родів та 23 родин, які почувують себе задовільно (Кузнецов та ін., 2004). Таким чином, ботанічний заказник загальнодержавного значення “Дальницький” має відповідну до категорії цінність. П'ятидесятирічний досвід його існування та значні площі розсадників дозволяють розглядати цей масив як важливу експериментальну базу південно-степового лісорозведення.

Значення цієї території як об'єкту ПЗФ підвищується також наявністю тут ендеміка південно-західного Причорномор'я гімносперміума одеського (*Gymnospermium odessanum* (DC.) Takht.), який занесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (1997 IUCN Red List, 1998; Мосякін, 1999; Mosyakin, Fedoronchuk, 1999) та Червоної книги України (1996).

Ботанічний заказник “Долинський” створено у 1998 р. на площі 815,00 га (Леоненко та ін., 2003). Він обіймає кв. 24–30, 35–45, 47–51, 53–59, 61 ур. “Глибокий яр” Долинського лісництва Котовського держлісгоспу. Він розташований в Ананьївському районі біля с. Долинське. Це “...байрачний лісовий масив з дібровами з дуба звичайного. Поширені клокичка периста, лілія лісова, сон великий, шафран сітчастий, а також орел-карлик, підорлик малий, лунь польовий, сорокопуд сірий, нічниця Наттерера, вечірниця мала, мідянка і полоз жовточеревий, занесені до Червоної книги України” (Природно-заповідний фонд..., 1999).

При детальному обстеженні цього масиву влітку 2004 р. не виявлено клокичку, лілію лісову, сон великий та навіть фітоценозів, в яких вони могли б зростати. Знайдено лише рослини, що включені до Червоного списку Одеської області та охороняються на місцевому рівні: горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.), мигдаль степовий (*Amygdalus nana* L.), дзвоники персико-

листі (*Campanula persicifolia* L.), ломиніс цілолистяний (*Clematis integrifolia* L.), леопольдія тонкоцвіта (*Leopoldia tenuiflora* (Tausch) Heldr.). Вважаємо за потрібне провести більш детальне обстеження цього масиву протягом сезону і, можливо, переглянути його статус як заказника загальнодержавного значення.

Також слід зазначити, що цей заказник є лише частиною суцільного лісового масиву, до якого входять ще два урочища: Суха Журавка (площа 221 га, кв.31–34) та Мокра Журавка (площа 269 га, кв.46, 52, 60, 62, 63). Виходячи з доцільності охорони суцільних лісових масивів, що утворюють єдиний ландшафт, пропонуємо розширити площу заказника на 490 га за рахунок приєднання до нього цих двох урочищ.

Ботанічний заказник **“Павлівський”** створено у 1998 р. на площі 403,00 га (Леоненко та ін., 2003). До його складу увійшли кв. 50–58 ур. Соше Павлівського лісництва Великомихайлівського держлісгоспу. Адміністративне воно належить Фрунзівському району і знаходиться біля с. Павлівка. Це *“...рідкісний в Україні масив з дуба пухнастого. Ростуть лілія лісова, клокичка периста, шафран сітчастий, з тварин водяться дисцелія зональна, жук-самітник, жук олень, тхір степовий, горностай, борсук, мишівка степова і лунь польовий, занесені до Червоної книги України”* (Природно-заповідний фонд..., 1999).

При обстеженні цього урочища фітоценозів з домінуванням дубу пухнастого не виявлено. Не знайдено також дуба скельного (Перспективна сеть..., 1987), лілії лісової, клокички перистої, горностая. Відсутність цих об’єктів охорони підтверджують і працівники лісництва. Нами зафіксовано лише види, які внесені до Червоного списку Одеської області, що охороняються на місцевому рівні: *Amygdalus nana*, *Campanula persicifolia*, чемериця чорна (*Veratrum nigrum* L.). Вважаємо за необхідне більш детально вивчити флору, рослинність та фауну цього масиву і, можливо, доцільно змінити його характеристику на таку: *“Масив рідкісних дл України скумпівово-дубових насаджень”*.

Ботанічний заказник **“Староманзирський”** створено у 1974 р. на площі 128,00 га (Леоненко та ін., 2003) у кв. 1–2 ур. “Старий Манзир” Бородинського лісництва Саратського держлісгоспу в Тарутинському районі біля с. Лісне. Це *“...примітна ландшафтна степова діброва з віковими дубами, де зростає понад 50 видів екзотів (Одеська область, 1986; Реєстр..., 1988), в тому числі айлант, каркас, ялівець віргінський, скумпія, софора”* (Одеська область, 1986; Природно-заповідний фонд..., 1999).

У результаті обстеження цього та інших лісових масивів в околицях с. Лісне нами виявлено невідповідність даних Реєстру фактичній дійсності. Так, у системі державного лісовпорядкування у кв. 1–2 знаходиться ур. “Парк”. Ур. “Старий Манзир” розташоване у кв. 4, південніше с. Лісне. Треба зазначити, що цінні гербарні збори, в тому числі червонокнижних видів рослин, що зберігаються у Національному Гербарії Ботанічного інституту ім. М.Г. Холодного, зібрано саме у “широколистяному лісі у 2-х км південніше від села”, тобто кв. 4. Нами в ур. “Старий Манзир” знайдено види,

які занесені до Червоної книги України: шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Stev. ex Adam), підсніжник Ельвеза (*Galanthus elwesii* Hook. fil.), гімносперміум одеський (*Gymnospermium odessanum* (DC.) Takht.), ковила волосиста (*Stipa capillata* L.), ковила дніпровська (*S. borysthena* Klok. et Procud.), і такий, що міститься у Європейському червоному списку – залізник гібридний (*Phlomis hybrida* Zelen.). Наші обстеження також свідчать про те, що найбільш цінним з цих масивів є ур. “Старий Манзир”. За даними О.Л. Липи та А.П. Федоренко (1969), “урочище Старий Манзир – ділянка насадження дуба площею 100 га в Тарутинському р-ні. Цінна ділянка насаджень дуба в умовах посушливого степу”. Тобто сучасні дані, які стосуються місця розташування заказника “Староманзирський”, не відповідають дійсності і повинні бути виправлені. Пропонується змінити загальну характеристику цього об’єкта у Реєстрі на таку: *“Вікове штучне лісове насадження зі значною кількістю рідкісних видів рослин, у тому числі таких, що внесені до Червоної книги України”*.

Загальнозоологічний (Реєстр..., 1988; Леоненко та ін., 2003) чи орнітологічний (Одеська область..., 1986; Природно-заповідний фонд..., 1999) заказник **“Коса Стрілка”**, який створено у 1974 р. на площі 394,00 га, є *“місцем зимівлі водоплавних птахів на прилиманських схлонах та косі Тилигульського лиману із 200-метровою полоскою прилеглої території”* (Одеська область..., 1986; Природно-заповідний фонд..., 1999). Цей заказник було розширено у 1985 р. (Реєстр..., 1988). За останніми літературними даними, його визначають як *“...місце гніздування та зимівлі водоплавних птахів, таких, як крячок малий, крячок річковий, крижень, фазан, чапля сіра, чапля біла мала, ходуличник (вид, занесений до Червоної книги України) та інших. З ссавців тут мешкають кролик дикий, свиня дика, козуля, лисиця тощо”* (Природно-заповідний фонд..., 1999).

У цьому заказнику раніше дійсно відбувалося гніздування рідкісних для регіону птахів водно-болотного комплексу. Це і було підставою створення орнітологічного заказника. Внаслідок антропогенної трансформації екотопів вони втратили привабливість для гніздування малого крячка (*Sterna albifrons* Pallas), малого зуйка (*Charadrius dubius* Scopoli). В останні роки такі види як кролик, свиня, козуля на цій території не зафіксовані. Але у зв’язку з тим, що на цій території концентрується велика кількість різних птахів в період зимівлі, вважаємо, що природоохоронний статус цієї території в рамках регіонального ландшафтного парку “Тилигульський” необхідно зберегти. Крім цього, тут зустрічаються види рослин з Червоної книги України: *Crocus reticulatus*, *Galanthus elwesii*, *Stipa capillata*.

Вважаємо за доцільне повернути заказнику категорію орнітологічного.

Загальнозоологічний заказник **“Острів Зміїний”** створено у 1998 р. на площі 232,00 га. До заказника віднесено не зайняту військовими частину острова та прилеглу до неї акваторію завширшки 500 м. Є місцем масового прольоту та відпочинку перелітних птахів, з яких 36 видів занесено до Червоної книги України та 5 – до Європейського червоного списку. Крім того, на

острові зростає ряска відігнута (*Ornithogalum refractum* Kit. et Schlecht.), занесена до Червоної книги України. У прибережних водах водяться краби волохатий, кам'яний, мармуровий, трав'яний, а також зустрічаються лосось чорноморський, афаліна чорноморська, занесені до Червоної книги України (Природно-заповідний фонд..., 1999).

Акваторія навколо острова майже у 13 разів перевищує територію самого острова. Тут майже кожного року орнітологи Одеського національного університету фіксують проліт більше ніж 150 видів птахів, в тому числі рідкісних для України, які занесені до Червоної книги України: жовта чапля (*Ardeola ralloids* Scopoli), деркач (*Crex crex* L.), скопа (*Pandion haliaetus* L.). Акваторія дійсно є місцем концентрації багатьох гідробіонтів, які тут досягають найбільших розмірів. На території острова зростає ряска відігнута і концентрується велика кількість птахів у період сезонних міграцій. Тому актуальним є збереження категорії і загальної характеристики даного заказника у Реєстрі.

Загальнозоологічний заказник **“Петрівський”** створено на площі 340,00 га у 1974 р. (Леоненко та ін., 2003) у кв.1–5 Красносільського лісництва ОДЛГО “Одесаліс” в Комінтернівському р-ні біля с. Петрівка. У документах він визначається як “степове урочище, місце акліматизації фазанів, диких кролів та іншої дикої фауни з наступним розселенням їх в областях республіки” (Одеська область, 1986; Реєстр..., 1988; Природно-заповідний фонд..., 1999). Зараз популяція диких кролів вимерла, фазани майже зникли і не розводяться. Втім, цей штучний лісовий масив виконує значну фітомеліоративну функцію. На незначних за площею степових ділянках, що збереглися у межах заказника, зустрічаються види з Червоної книги України та Червоного списку Одеської області: *Crocus reticulatus*, *Stipa capillata*, тому пропонується змінити категорію на “ландшафтний заказник”. Пропонуємо змінити загальну характеристику на таку: “Штучно створений лісовий масив, який виконує значну водотоно-грунтозберігаючу функції. На степових ділянках урочища трапляються види з Червоної книги України та Червоного списку Одеської області”. Цей лісовий масив знаходиться у задовільному стані.

Ландшафтний заказник **“Савранський ліс”** створено у 1984 р. на площі 8397,00 га (Леоненко та ін., 2003) на території Слюсарівського (кв. 1–70) та Савранського (кв. 1–71) лісництв Савранського держлісгоспу у Савранському районі. Літературні джерела характеризують його як “...унікальний масив дубового лісу на межі Лісостепу і Степу” (Одеська область..., 1986), “...унікальний вододільний ліс в міжріччі Дністра та Південного Буга. Має наукове, природоохоронне значення. У складі деревно-чагарникових насаджень ділянки дуба скельного. Є види рослин та тварин, занесені до Червоної книги УРСР та СРСР” (Реєстр..., 1988). “Особливу наукову цінність являють окремі ділянки дубів скельного та звичайного. У складі рослинних угруповань відмічено ряд видів понтійського, середземноморського та середньоевропейського походження. Місце гніздування орла-могильника – виду, занесеного до

Червоної книги України” (Природно-заповідний фонд..., 1999; Червона книга України. Тваринний світ, 1994).

Згідно останнього лісовпорядкування, Савранський лісовий масив поділено між Осичанським (кв. 1–34), Савранським (кв. 1–40) та Слюсарівським (кв. 1–71) лісництвами Савранського держлісгоспу. Його цінність підтверджується наявністю старих ділянок природного дубового лісу з рідкісними рослинами, занесеними до Червоної книги України. У 2002-2004 рр. тут знайдені булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium* (Mill.) Druce), коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz.), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), любка зеленоквіткова *Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.), в'язіль стрункий (*Securigera elegans* (Pancic) Lassen (*Coronilla elegans* Расс.)). Також тут зафіксовані рослини, що включені до Червоної книги: цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), зіновать Пачоського (*Chamaecytisus paczoskii* (V.Krecz) Klaskova), *Crocus reticulatus*, сон чорніючий (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. (*P. nigricans* Styrck.)), клокичка пірчаста (*Staphylea pinnata* L.), фіалка біла (*Viola alba* Bess) та до Європейського червоного списку – зіновать Кречетовича (*Chamaecytisus kreczetoviczii* (Wissjul.) Hoiub), глід український (*Crataegus ucrainica* Pojark.), козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* Artemcz.) (Попова, 2002).

Вважаємо, що суцільні рубки, які негативно впливають на цінність цього лісового масиву, необхідно припинити. В цілому територія знаходиться у задовільному стані.

Пропонуємо зберегти категорію заказника, але змінити його загальну характеристику на таку: “Унікальний, найбільший за площею, вододільний ліс у межиріччі Дністра та Південного Бугу з ділянками дуба скельного, рослинами і тваринами, занесеними до Червоної книги України.”

Ботанічна пам'ятка природи **“Михайлопільський”** створена у 1984 р. на площі 5,50 га. Вона характеризується як “...крутояр, на схилах якого ростуть рідкісні для області рослини” (Одеська область, 1986) або “ділянка, на якій росте велика кількість рідких та зникаючих видів рослин, серед яких є занесені до Червоної книги СРСР та УРСР” (Реєстр..., 1988), а саме: “астрагал шерстистоквітковий, шафран сітчастий та ковила Лессінга” (Природно-заповідний фонд..., 1999).

Як свідчать літературні дані (Дятлов та ін., 1984; Попова, 2002) та власні спостереження, тут зростає 8 видів рослин з Червоної книги України (астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.), пізньоквіт анкарський (*Colchicum ancyrense* B.L.Burtt.), *Crocus reticulatus*, *Gymnospermium odessanum*, *Pulsatilla pratensis*, *Stipa capillata*, ковила Лессінга (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.), рябчик руський (*Fritillaria ruthenica*). Для останнього виду це єдине в області місцезнаходження, але при обстеженні навесні 2004 р. нами його не знайдено. Також тут зафіксовано 10 видів з Червоного списку Одеської області. Таким чином, і зараз підтверджується значна соціологічна цінність даного об'єкту.

Землекористувачем та підприємством, яке відповідає за збереження даної пам'ятки природи, є ПСП “Україна”. Але фактично ця територія знаходиться у кв. 2

Іванівського лісництва Ширяївського держлісгоспу в ур. “Ділянка № 1”. Тому вважаємо за доцільне змінити організацію, яка відповідає за стан заповідного об’єкту.

Парк-пам’ятку садово-паркового мистецтва “**Кардамичівський**” створено на площі 49,00 га у 1960 р. (Леоненко та ін., 2003) у кв. 32 ур. “Кардамичеве” Великомихайлівського держлісгоспу біля с. Кардамичеве. Цей парк засновано у 50–60 роках XIX ст. Раніше на цій території був великий розсадник, де вирощували садженці декоративних та плодкових дерев, які висаджували на прилеглих територіях. Частково зберігся садибний дім та елементи первинного планування – доріжки, які обсажені буком, смородиною золотистою, окремі куртини туї, айви. В озелененні використані такі рідкісні деревні породи, як маклюра, магонія падуболиста, біота східна. В центрі парку знаходиться джерело мінеральної води (Природно-заповідний фонд..., 1999). Усього в парку зростає 50 видів і порід, зокрема дуб звичайний, каштан кінський, горіх волоський, софора, тополя біла” (Одеська область, 1986; Реєстр..., 1988).

На території парку-пам’ятки зростають вікові дерева: дуби, в’язи, ясени, територія упорядкована, витримує значне рекреаційне навантаження. Тому вважаємо, що цей об’єкт заслуговує збереження наданої категорії.

Таким чином, інвентаризація ПЗФ Одеської області загальнодержавного значення підтвердила соціологічну значущість 8 територій і необхідність перегляду наукового обґрунтування для двох заказників (Долинського та Павлівського) та доцільність внесення змін до характеристики 8 об’єктів.

Література

- Дятлов С.Е., Гусяков Н.Е., Ружицкая И.П. (1984): Об охране редких и исчезающих видов растений северо-западного Причерноморья. - Мат-лы науч. конф. молод. ученых Одесского ун-та. Биология. Одесса, март 1984 г. (Деп. В УкрНИИТИ 14.1.85, №91 Ук-85/Деп). 144-146
- Кузнецов В.О., Попова О.М., Швець Г.А. (2004): Аналіз дендрофлори державного заказника “Дальницький” – перспективного об’єкту екомережі України. - Й.К. Пачоський та сучасна ботаніка. Херсон: Айлант. 287-291.
- Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. (2003): Додаток до атласу об’єктів природно-заповідного фонду України. Київ: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”. 1-142.
- Липа О.Л., Федоренко А.П. (1969): Заповідники та пам’ятки природи України. Київ: Урожай. 1-187.
- Мосякін С.Л. (1999): Рослини України у світовому Червоному списку. - Укр. ботан. журн. 56 (1): 76-88.
- Одеська область. - Природно-заповідний фонд Української РСР. Київ: Урожай, 1986. 107-111.
- Перспективная сеть заповедных объектов Украины. Киев: Наук. думка, 1987. 1-292.
- Попова О.М. (2002): Судинні рослини Одеської області з Червоної книги України, Світового та Європейського Червоних списків. - Вісник Одеського національного університету. Сер. Біологія. 7 (1): 278-290.
- Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення. Довідник. Київ, 1999. 1-240.
- Реєстр територій і об’єктів природно-заповідного фонду Одеської області. Одесса, 1988. 1-39.
- Червона книга України. Рослинний світ. К.: Наук, думка, 1996. 1-608.
- Червона книга України. Тваринний світ. К.: Наук, думка, 1994. 1-457.
- 1997 IUCN Red List of Threatened Plants / Eds. K.S. Walter, H.G. Gilett. Gland (Switzerland) and Cambridge (UK), 1998. 1-862.
- Mosyakin S., Fedoronchuk M. (1999): Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. Kiev. 1-346.

ОХОРОНА БІОРИЗНОМАНІТТЯ ЯВОРІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО БІОСФЕРНОГО РЕЗЕРВАТУ “РОЗТОЧЧЯ”

І. Кучинська, І. Любинець, С. Стельмах, **М. Загульський**
Яворівський національний природний парк

Концепція біосферних резерватів відкриває шлях до вирішення одного із найважливіших завдань сьогодення – узгодження природоохоронних та соціально-економічних аспектів взаємовідносин між людиною та біосферою. Згідно із Севільською стратегією біосферних резерватів (1995), одною із основних функцій таких об’єктів є збереження біологічного та ландшафтного різноманіття та здійснення глобального екологічного моніторингу.

Потреба створення білатерального українсько-польського біосферного резервату в регіоні Розточчя назріла вже давно, а в останні роки здійснено цілий ряд конкретних заходів щодо її втілення в життя. На першому етапі до української частини резервату загальною площею 38830 га увійдуть Яворівський національний парк, природний заповідник “Розточчя” разом із охоронною зоною, а також проєктований регіональний ландшафтний парк “Равське Розточчя” (Стойко та ін.,

2003). Вивчення біологічного та ландшафтного різноманіття цих об’єктів є першочерговим завданням, оскільки воно дозволить оцінити ступінь антропогенного впливу на екосистеми регіону, виявити основні негативні тенденції та розробити комплекс ефективних заходів по збереженню та відновленню природних ресурсів в межах біосферного резервату.

Яворівський національний природний парк загальною площею 7108 га розташований на території Українського Розточчя – одного з найцікавіших фізико-географічних районів Західної України. Це вузьке горбогірне пасмо довжиною 75 км, що простягається від Львова на південному сході до кордону з Польщею на північному заході і є межевою областю Східно-Європейської платформи та Передкарпатського крайового прогину. На півночі воно різко підіймається над Малім Поліссям, на півдні межує із Передкарпаттям. У південно-східній його частині проходить Головний Єв-